

FILOSOFIE VAN DE WAANZIN

Illustraties op blz. 54, 180, 297 en 482: M.C. Escher, *De vier elementen* (1952). De elementen uit de oude Griekse natuurleer – aarde, water, lucht en vuur – corresponderen met de vier delen van *Filosofie van de waanzin*.

Tweede druk, 2014

Copyright © Wouter Kusters, 2014

Vormgeving omslag en binnenwerk: Marc Suvaal

Nederlandse rechten: Lemniscaat b.v., Rotterdam, 2014

ISBN 978 90 477 0632 8

NUR 730 / 770

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, geluidsband of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Druk- en bindwerk: Wilco, Amersfoort

Dit boek is gedrukt op milieuvriendelijk, chloorvrij gebleekt en verouderingsbestendig papier en geproduceerd in de Benelux waardoor onnodig en milieuverontreinigend transport is vermeden.

Lemniscaat is een uitgeverij van kwaliteitsboeken op het gebied van filosofie, mens en maatschappij, psychologie, opvoeding en literaire non-fictie. U kunt zich kosteloos aanmelden voor onze digitale nieuwsbrief – met speciale aanbiedingen – via www.lemniscaat.nl.

Wouter Kusters

Filosofie
van de
waanzin

*Fundamentele en
grensoverschrijdende inzichten*

LEMNISCAAT

Inhoud

VOORWOORD	17	
INLEIDING: Filosofie en waanzin	23	
1	Filosofie van de waanzin	23
2	Waanzin en psychiatrie	24
2.1	Data	24
2.2	Behandeling	27
3	Filosofie	31
3.1	Filosofie uit waanzin	31
3.2	Van filosofische zijde	33
3.2.1	Een plaats voor waanzin	33
3.2.2	Waanzinnige filosofen	35
3.2.3	Waanzin uit filosofie	37
4	Leeswijzer	38
4.1	Van buitenaf benaderd	38
4.2	Innerlijke dynamiek en thematiek	40
OUVERTURE: De eeuwige wederkeer	43	

INLEIDING: Van wal gestoken	57
HOOFDSTUK 1: Werkelijkheid in waanzin	59
1.1 ALLEDAAGS REALISME	59
1.1.1 Vanzelfsprekende vogels	61
1.1.2 Echte dingen, echte mensen	64
1.1.3 Echte tijd	66
1.1.4 Doorlopende voorstelling	67
1.2 WAANZINNIG PARAREALISME	69
1.2.1 Hyperrealisme	70
1.2.1.1 Sterke machten	70
1.2.1.2 De dwang der dingen	71
1.2.1.3 Circulaire tijd	73
1.2.1.4 Indrukken van eenheid	74
1.2.2 Hyporealisme	76
1.2.2.1 Moeras van mogelijkheden	76
1.2.2.2 Wereld in bedwang	79
1.2.2.3 Droomtijd	80
1.2.2.4 Foto's zonder frame	82
1.3 EINDE VAN DE WERKELIJKHEID	84
1.3.1 Het echte leven	84
1.3.2 Breuk	87
1.3.3 Open ogen dromen	88
HOOFDSTUK 2: Inzichten en uitzichten	91
2.1 ALLEDAAGSE VISIES OP DENKEN EN WAARNEMEN	91
2.2 WAANZINNIG VIZIER	93
2.2.1 Visioenen en hallucinaties	93
FRAGMENT I: In sterren geschreven	97
2.2.2 Staren, scannen en schouwen	99
2.3 WERELD IN GEDACHTEN, GEDACHTEN IN WERELD	100
FRAGMENT II: Internet voor insiders	100
2.3.1 Ingedachte wereld	102
2.3.2 Denken als dingen	105

HOOFDSTUK 3: Buitentijds	107
3.1 ALLEDAAGSE TIJDWEEFSELS	108
3.1.1 Vaste tijd: Aristoteles	108
3.1.2 Bewogen tijd: Husserl I	111
3.1.3 Menselijke tijd: Ricoeur	114
FRAGMENT III: Kroegtijd	116
3.2 WAANZINNIGE KRISTALTIJD	118
3.2.1 Ruimtelijkheid	119
3.2.1.1 Fragmentatie	120
3.2.1.2 Uitgebreidheid	120
3.2.1.3 Omkeerbaarheid	121
3.2.2 Eeuwigheid	123
3.2.2.1 Eeuwig wachten	123
3.2.2.2 Eeuwig heden	124
3.2.2.3 Eeuwig de tijd: Plotinus	125
3.2.3 Getallen	127
3.2.3.1 Dataharmonie	128
3.2.3.2 Basisritme	129
3.2.3.3 Dissonanten	130
FRAGMENT IV: Veertig plus	132
HOOFDSTUK 4: Binnenruimte	141
4.1 ALLEDAAGSE RUIMTE	142
4.2 WAANZINNIGE RUIMTE: GRONDELOOS OMKEERBAAR	145
4.2.1 Diepte	145
4.2.1.1 Ongrondelijkheid	146
FRAGMENT V: Open plein	149
4.2.1.2 Fragmentatie	150
4.2.1.3 Uitgebreidheid	153
FRAGMENT VI: Via de Ring	155
4.2.2 De wereld op z'n kop	156
4.2.2.1 Breedte	157
4.2.2.2 Hoogte	158
4.2.2.3 Binnenstebuiten	161
FRAGMENT VII: De cirkel is rond	163
4.3 GEKKE PLEKKEN	165
4.3.1 Indringende media	165
4.3.2 Portals, tunnels en gaten	167
4.3.3 Zwart licht	168
FRAGMENT VIII: De aarde is plat	171

DEEL II: VIA MYSTICA PSYCHOTICA	181
INLEIDING: Glimpen in troebel water	183
Waarheden en waarheid	184
Op weg naar mystiek en waanzin	185
Uiteenzetting van mystiek	186
Mystiek of waanzin?	188
HOOFDSTUK 5: Onthechting	193
5.1 ONTBINDING EN BEVRIJDING	195
5.2 ZIELSLEDIGING EN VERINNERLIJKING	198
5.3 ONTLASTING: THOMAS PYNCHONS UNIVERSUM	200
5.4 DESYNCHRONISATIE	204
5.4.1 Tijd en ritme	205
5.4.2 Chronopathologie	206
5.4.3 Absolute desynchronisatie: Crowhurst I	208
HOOFDSTUK 6: Ontbeelding	215
6.1 MYSTIEKE BEELDENSTORM	215
6.2 WAANZIN DOOR BEELD: PODVOLLS THERAPIE	221
6.2.1 Fascinaties en verleidingen	221
6.2.2 Oneindige leegte zonder beeld	223
6.2.3 Door het beeld van de waanzin heen	226
HOOFDSTUK 7: Onttaling	233
7.1 STOMME TAAL	233
7.2 SPREKEND TAAL	237
7.3 KRASTAAL: EEN VERWERP	240
7.3.1 Via metaforica	240
7.3.2 Via multimundiana	242
7.3.3 Via formica	244
7.3.4 Via negativa	246
7.3.5 Via infinitiva	247

HOOFDSTUK 8: Ontdenking	251
8.1 UIT GEDACHTEN	251
8.1.1 Paranoëtische parousia	251
8.1.2 Mythische aaneenschakeling	255
8.2 HEERLIJKE NIEUWE WERELD: ONTWAKEN	257
8.3 ONTDIJKING: HUSSERL II, DE TIJD EN HET WATER	261
8.3.1 Stille stroom	262
8.3.2 Watervormen	268
8.3.3 Filochose, water in beeld	271
8.4 ONTVLAMMING	274
8.4.1 Lokvuur	275
8.4.2 Snelvuur	277
8.4.3 Schroeivuur	281
INTERMEZZO I: Vuur op de vlakte	285

INLEIDING: Ontdeling in delen	299
HOOFDSTUK 9: Piramides van licht: unowaan	303
9.1 HERINNERINGEN AAN HET BOVENGRONDSE: PLATO'S GROT	303
9.2 VERENING: PLOTINUS' ENE	309
9.3 IN DE BAN VAN HET ENE	312
9.3.1 Eerste beginselen van de unowaan	313
9.3.2 Het probleem van de ene leer	316
9.3.3 Binnen in de unowaan	317
HOOFDSTUK 10: Witte volte: zijnswaan	321
10.1 HOOGSPANNING: INLEIDING IN DE ZIJNSWAAN	321
10.1.1 Ontdekking van het zijn	322
10.1.2 Intensiteit	324
10.1.3 Pantheïsme	327
10.1.4 Eenhandsmuziek	328
10.2 ZELF-UIT-GESCHREVEN: CUSTANCE' LIVEVERSLAG	330
10.3 ZELFOPGEWEKTE ZIJNSWAAN: HUXLEYS MIDDELEN	335
10.3.1 Achter de deuren der waarneming	335
10.3.2 Te veel van het zijn	341
10.3.3 Mescalinische kritieken	344
10.3.3.1 Goddeloosheid: Zaehners kritiek op Huxley	345
10.3.3.2 Immoraliteit	346
10.3.3.3 Middelengebruik: Rosenbooms witte suiker	348
HOOFDSTUK 11: Oneindigheidswal: Ω -waan	353
11.1 CANTOR EN DE WISKUNDIGE ONEINDIGHEID	353
11.1.1 Doorgerekend	353
11.1.2 Ad infinitum	357
11.1.3 Getalsprong	359
11.2 VERRUKKING: BEJUBELDE ONEINDIGHEID	361
11.2.1 Mystieke ruimtevaart	361
11.2.1.1 Schermen met oneindigheid: <i>fractals</i> verbeeld	361
11.2.1.2 Hoogzweefkunst: Michaux' lyriek van de ruimte	363
11.2.1.3 Gouden kip of gouden ei?	365
11.2.2 Samengaan der tegengestelden	367
11.2.2.1 Oneindig buiten zinnen: Custance op drift	367
11.2.2.2 Gebed zonder einde: Nicolaas van Cusa	368
11.2.2.3 Samengaan in het wild: Eliade en de orgie	371
11.3 ONTZETTING: ANGSTIGE ONEINDIGHEID	373
11.3.1 Oneindige zwaarte	373
11.3.2 Oneindige kou: Peter Sloterdijk	375

II.3.3	Oneindig brekend: Michaux over schizofrenie	378
II.3.4	Strijd der omega's: het geval van Unger	381
II.3.4.1	Veelzeggende visioenen	382
II.3.4.2	Onmogelijke verenigingen: mormonen en natuurkunde	383
II.3.4.3	Achter de oneindige strijd	387
INTERMEZZO II: Openbaring		389
II.I	Inleiding in de openbaring	389
II.II	Vierluik: openbaring in eigen huis	392
II.II.I	De vogels	392
II.II.II	Aan het stuur	393
II.II.III	Bouwplan Hotel Neon	395
II.II.IV	Het rode waas	398
II.III	Analyses van openbaringen	400
II.III.I	Angst voor ordeverstoring: Conrad en oorlog	400
II.III.II	Opvallend openbaar: Kapur en de neurobiologie	402
II.III.III	Fenomenologie en openbaring: Sass en Schreber I	407
II.III.IV	I Korintiërs 13: Geloof, hoop en liefde	408
HOOFDSTUK 12: Maar dan ook niets: Ø-waan		411
12.1	'MET ZONDER JAS': TAALFILOSOFISCHE INLEIDING	412
12.2	STOF TOT NIETS: NIETS ALS AFGELEIDE VAN IETS	414
12.2.1	Fenomenologie: psychose als gebrek aan zijn	415
12.2.2	Sartres <i>Het zijn en het niet</i> en de Ø-waan	419
12.2.3	Nader tot niets: Artaud I	425
12.3	ABSOLUUT NULPUNT: NIETS ALS BASIS VAN HET BESTAAN	431
12.3.1	Neonlicht	431
12.3.2	Door niets gebroken	433
12.3.3	Broeien op het niets: Schellings <i>Weltalter</i> I	437
12.4	DOOR HET NIETS HEEN NAAR BEVRIJDING	442
12.4.1	God van niets: Eckhart en Ruusbroec	443
12.4.2	Gesprongene: Heideggers angst	445
12.4.3	Alles verlicht door niets: Eliade en Capriles	448
INTERMEZZO III: Post mortem		457
III.I	Leegte	457
III.I.I	Verdwijnpunt: leegte in de waanzin	457
III.I.II	Leven in leegte: Artaud II	458
III.I.III	Door leegte heen geschoten: Artaud III	460
III.II	Stilte	465
III.II.I	Punt van stilte	465
III.II.II	Stilleven van Babel	468
III.II.III	Zwijgplicht en verstilling in de psychiatrie	470
III.III	<i>Midnight Express</i> : het einde van Wim Maljaars	471
III.III.I	Postscriptum	479

INLEIDING: Geheelontheling	485
HOOFDSTUK 13: Paradoxen: filosofie en waanzin in de knoop	489
13.1 INLEIDING: PUZZELPARADOXEN	489
13.2 PARADOXEN IN HET ABSOLUTE: SCHELLINGS <i>WELTALTER</i> II	492
13.3 INDIASE MENS-GODEN: ELIADE, YOGI'S EN PARADOXEN	496
13.4 KRISTALKASTEEL: SCHREBERS COMPLEXE MEMOIRES	499
13.4.1 Van ervaring tot tekst, van mystiek tot solipsisme	501
13.4.2 Verdere verwickelingen: de zon en het Absolute	504
13.4.3 Tekstuitlegging en handoplegging: Sass en Schreber II	508
13.4.4 Proliferatie van paradoxen	513
13.5 GEDACHTE-EXPERIMENTEN EN DE WERELD VAN LACAN	516
13.5.1 Ontsnapping uit Lacans denkbeeldige cel	517
13.5.1.1 Imaginaire voordelen	517
13.5.1.2 Onverzettelijke tijd	519
13.5.2 Celvariëaties: grenzen van het gedachte-experiment	522
13.5.2.1 Driemanscel	522
13.5.2.2 Vier plus	526
13.5.2.3 Gokkers en spelbrekers	529
13.5.3 Dodencel: grensoverschrijding	531
13.5.3.1 Massadood	531
13.5.3.2 Eenmansdood	532
INTERMEZZO IV: Verbeeldingen en evenwichtskunsten	535
IV.I OSMOTISCH HINKELEN: KABOUTER EN REUS	535
IV.II RECHTLIJNIG OPPERVLAKKIG KROMZINNIG: ZINSPELING	539

HOOFDSTUK 14: Heil en onheil in waanzin en therapie	545
14.1 TAYLOR EN DE BETOVERING VAN HET WERELDBEELD	546
14.1.1 Alledaags heilsgupeins	546
14.1.2 Ontheiliging en herheiliging	549
14.1.3 Heilige uitstort	555
14.2 WAANZIN: TOVENARIJ EN MAGIE	558
14.2.1 Doordringing en doorstraling	558
14.2.2 Animo, anima, animal	561
14.2.3 Machtige magiërs	566
14.2.3.1 Transpersonificatie	566
14.2.3.2 De sjamaan	567
14.2.3.3 Tovenarij van de yogi's	572
14.3 HEILIGE HELING: SPIRITUELE THERAPIEVORMEN	577
14.3.1 Heilsdiagnose	577
14.3.2 Verdeel en heel: transpersoonlijke psychiatrie	579
14.3.2.1 Goede heilige gronden	579
14.3.2.2 Trans trance transitie I: Aanloop voor een sprong	581
14.3.2.3 Trans trance transitie II: Miskend springtalent	584
14.3.2.4 Trans trance transitie III: Gekke psychiaters	586
14.3.2.5 Trans trance transitie IV: Ladders en cirkels	590
14.3.3 Charles Taylor en de bronnen van het heil	591
14.3.3.1 Geestdodende therapie	591
14.3.3.2 Zicht op verandering	595
14.3.3.3 Psychose: Taylor-made, selfmade?	597
14.3.4 Peter Kingsleys lof der isolatie	599
HOOFDSTUK 15: Het waanzinnig Plan in verhaal en systeem	605
15.1 INLEIDING: UITKRISTALLISATIES	605
15.2 DE BLAUWDRUK	606
15.2.1 De mythe en het Plan	606
15.2.2 Planologie	608
15.2.3 Plantijd	609
15.2.4 Planlogica	612
15.3 HET SCRIPT ALS METAFOR VAN HET PLAN	614
15.3.1 Film zonder doek: <i>The Truman Show</i>	614
15.3.2 Spelbrekers: <i>Shutter Island</i> en <i>The Matrix</i>	618
15.3.3 Labyrint: <i>Vanilla Sky</i> en <i>Inland Empire</i>	620
15.4 DE TEST ALS METAFOR VAN HET PLAN	622
15.4.1 Spelletjes spelen: ik en de ander	623
15.4.2 Strijd tot in de dood: testen in nazi-Duitsland	626
15.4.3 Eigenaren, vliegen en proefkonijnen: O'Brien	628

HOOFDSTUK 16: Typologie van Plannen en psychoplanatici	633
16.1 'ZE': COMPLOTTEN EN ACHTERVOLGING	633
16.1.1 Bliksem en novemberdonder: Strindbergs <i>Inferno</i>	633
16.1.2 Stuurkracht: abstracte machten en vage invloeden	639
16.1.3 Geest in de machine in nazi-Duitsland	642
16.2 GROOTMAGHT ALMAGHT OVERMAGHT: MEGALOMANIE	644
16.2.1 Koningen zonder koninkrijk	644
16.2.2 Eén geest, één lichaam, één oorlog	646
16.2.3 Voorbij de limiet: Crowhurst II	647
16.3 BOODSCHAPPERS EN WAANZINNIGE PROFETEN	650
16.3.1 Uitgesproken voor de mensheid	650
16.3.2 Alsof de hele wereld wacht: tranen van de profeet	655
16.3.3 Waarvan je niet spreken kan, moet je profeteren	659
16.4 REIS NAAR HET EINDE VAN DE DAG	664
16.4.1 Eindspel apocalyps	664
16.4.2 Verval, vervaging: Schrebers wereldondergang	665
16.4.3 Ondoorgondse ondergangen: Artaud IV (A4)	669
16.4.4 Matstelling op A4: Harald Kaas' einde	676
FINALE: Kristalreceptuur of de ontdekking van het wiel	681
I AARDE	683
II LUCHT	685
III WATER	688
IV VUUR	690
Literatuur	693
Noten	705
Register	749
Dankwoord	757

Ooit ben ik op een geheel gelukkige manier geboren en getogen, althans voor zover ik me dat kan herinneren, in een lieflijk dorpje in het fruitland van de Betuwe. Tijdens mijn jeugd deden zich geen opvallende dingen voor die ik nu met 'waanzin' in verband zou brengen – op één ding na misschien. Nee, geen uitzonderlijke trauma's, geen psychisch geweld of fysieke mishandeling. Wel heb ik ooit in mijn puberteit een boek gelezen van een toentertijd niet geheel onbekende schrijver, Roger Zelazny.

Dat boek heet *Stersteen* en is een fantasievolle avonturenroman of eigenlijk een science-fictionroman. De hoofdpersoon ontmoet allerlei geheimzinnige figuren en is op zoek naar een belangrijke 'stersteen' die onderwerp is van kosmische strijd. Ik ga niet het hele boek navertellen, maar wil één fenomeen of fantasie eruit lichten. Er komt namelijk zoiets als een Rhenniusmachine in voor. Dat is een buiten het boek niet-bestaande machine die iets heel bijzonders doet. Je kunt er allerlei voorwerpen in stoppen en de machine draait die voorwerpen dan om en geeft ze weer terug.

Nu denkt u misschien: omdraaien, daar heb ik geen machine voor nodig, maar de Rhenniusmachine draait dingen op een heel bijzondere manier om, namelijk door ze te spiegelen. Als je een rechterschoen in de Rhenniusmachine stopt, maakt deze er een linkerschoen van. Een kurkentrekker die rechtsom draait komt er linksdraaiend uit. Als je er een gewoon boek in stopt, komt het er in spiegelschrift uit.

Spannend wordt het wanneer je er zelf in stapt. Als je er weer uitkomt, ben je opeens linkshandig in plaats van rechtshandig. Of rechtshandig als je eerst linkshandig was. De scheiding in je haar zit opeens aan de andere kant, je hart huist rechts in je borstkas en zelfs op cel-, DNA- en moleculair niveau draait alles om. Als je door de Rhenniusmachine heen bent gegaan, ben je van top tot teen omgekeerd, inclusief je bewustzijn, je geest, de manier waarop je waarneemt en denkt. Maar omdat je álles 'omgekeerd' waarneemt, lijkt het niet zozeer alsof je zelf anders bent geworden, maar alsof de wereld ingrijpend is verdraaid. Na een bezoek aan de Rhenniusmachine is de wereld gespiegeld! De auto's rijden aan de linkerkant van de weg. Deuren draaien precies andersom open en dicht. Als iemand je de hand wil schudden steekt hij je – in je eigen waarneming – de linkerhand toe (zie hoofdstuk 4).

Wanneer we over Rhenniusgevallen nadenken, nemen we automatisch het ene of het andere perspectief aan: de persoon is omgedraaid of de wereld is omgedraaid, afhankelijk van het perspectief van waaruit we ernaar kijken. Maar wat er eigenlijk is gebeurd, is dat de aansluiting tussen de persoon en de wereld in de knoop is gekomen, er is een verhouding omgedraaid.

In de waanzin nu is het net als in de Rhenniusmachine: volgens de buitenwereld is de waanzinnige veranderd, terwijl voor de waanzinnige juist de buitenwereld is veranderd. Volgens de buitenwereld is de psychoot zich vreemd gaan gedragen, hij zegt onbegrijpelijke dingen, spreekt wartaal, maakt zelfs nieuwe woorden of draait woorden om. Maar iemand die waanzinnig is, vindt van zichzelf helemaal niet dat hij anders doet of anders praat. Hij is het niet die is veranderd, maar juist zijn omgeving. Daarin is iets vreemds gebeurd, er klopt iets niet, er is een algehele sfeerverandering, de dingen lijken anders dan ze waren. Dit verschil tussen wat we de subjectieve ervaring en de objectieve beschrijving zouden kunnen noemen, is van groot belang voor de behandeling van psychoses en ook voor de latere verwerking.

Wanneer je waanzinnig bent geworden of dat bent geweest, heb je in principe twee manieren om op je eigen waanzinperiode terug te kijken. Ten eerste kun je je het perspectief van de buitenwereld eigen maken, of nog erger: dat van de psychiater. Dan bekijk je je eigen Rhenniusachtige ervaringen, waarin de wereld anders was, met terugwerkende kracht door de ogen van een ander. Dan herwaardeer je je eigen ervaringen als letterlijk 'verkeerd'. Dan zeg je met terugwerkende kracht dat alle spiegelingen en merkwaardige gebeurtenissen tijdens je waanzin eigenlijk niet echt waren, maar slechts veroorzaakt door je ziekte of je stoornis.

Het moge duidelijk zijn dat dat niet mijn opvatting is. In de waanzin verkeer je in een soort gespiegelde wereld die angstaanjagend kan zijn, maar evengoed geheimzinnig, betekenisvol en aantrekkelijk. Wanneer je achteraf je eigen belevenissen enkel als angstig, zinloos en ziek bestempelt, ontken je de eigen vreugde, de eigen motivatie en de eigen wil waarmee je in eerste instantie zelf die spiegelwereld binnenstapte. Bovendien, hoe meer je ontkent dat de waanzinnige wereld enigerlei zin of betekenis had, hoe groter de kans is dat je er heimelijk naar terug blijft verlangen.

Dergelijke waanzinnige ervaringen kun je dan ook beter niet wegstoppen achter veilige psychiatrische labels als schizofrenie of bipolaire stoornis, maar moet je juist opnieuw te lijf gaan, herkauwen, opnieuw beleven in gecontroleerde vorm, om er zodoende allereerst meer inzicht in te krijgen en er ten tweede ook meer zin en betekenis uit te halen, voor jezelf en anderen.

Het verschil tussen hoe je zelf iets ervaart en hoe de buitenwacht dat beschrijft, is het thema van mijn boek *Pure waanzin* uit 2004 (herziene editie 2013). Daarin presenteer ik mijn herinneringen aan mijn psychose

uit 1987 en leg die naast de zogenaamd objectieve gedragsbeschrijving zoals die was vastgelegd in een dik psychiatrisch rapport. In dat rapport stonden de observaties van dag tot dag van de verpleging en ander personeel. In *Pure waanzin* heb ik het rapport naast mijn eigen herinneringen gelegd en geprobeerd een brug, een taal te vinden om de twee zeer uiteenlopende perspectieven te verenigen.

Goed, nu weer een paar stappen terug. Want we waren bij mijn puberteit en dat ik een boek las. Ik zat nog niet in de isoleercel. We gaan verder: nadat ik het boek uit had en een poosje later eindexamen deed om daarna in een universiteitsstad te gaan wonen, ging ik allerlei dingen doen die mij veel plezier gaven, maar die ook in zekere zin een risico vormden. Ik noem twee dingen. Ten eerste drugs, zoals eenieder weet zeer belangrijk voor het uitlokken van psychoses. Wie wil weten wat een psychose is, maar geen zin heeft om mijn boek te lezen, raad ik aan om flink wat softdrugs of liever nog lsd, mescaline of xtc te gebruiken (zie hoofdstuk 10). Het risico is dan overigens dat je er uiteindelijk langer in blijft, met alle nare gevolgen van dien, en dat je er dus meer tijd mee kwijt bent dan met het lezen van mijn boek.

De tweede zaak die mij in die universiteitsstad nogal aangreep was de liefde. Ik weet niet precies wat de mores tegenwoordig zijn onder jongeren, maar vroeger was het een heel gedoe. Dan had je de een, dan had je de ander, en had je eindelijk de ene ware gevonden, dan moest die ware er weer zo nodig vandoor gaan met een ander. We kunnen natuurlijk heel uitvoerig quasi-deskundig, quasi-wetenschappelijk praten over neurotransmitters, genen, stress en andere psychiatrisch gekleurde obsessies, maar feit blijft dat iedereen die zich in de liefde stort een risico neemt. Want waar liefde is, dreigt ook de schaduwzijde, en hoe feller de liefde, hoe dieper de val uit de liefde kan zijn. Liefde met haar successen en mislukkingen is dan ook een van de meest veronachtzaamde risicofactoren voor een psychose (zie *Intermezzo 1*).

De psychiater Edvard Podvoll schrijft in zijn boek met de mooie titel *De verlokkingen van de waanzin* het volgende (1992 [1990]: 210):

Er zijn meer mannen, vrouwen en vooral adolescenten krankzinnig geworden als gevolg van een niet-beantwoorde liefde dan er mensen tot waanzin zijn gedreven door vergiften, gebrekkige genen en alle andere afwijkingen bij elkaar... De vernederde minnaar komt in een knelsituatie terecht. Als gevolg van de afwijzing of van een werkelijk of ingebeeld verlies lijdt hij onder een verpletterende teleurstelling in wat een intense overtuiging was... Hij heeft een zelf geconstrueerd dat alleen kan bestaan in aanwezigheid van de ander. Wanneer dat zelf wordt afgewezen kan de 'bodemloosheid' of leegte van zijn

bestaan vergelijkbaar zijn met (en aanvoelen als) de ‘verscheurende’ of ‘neerhalende’ ervaring van de door drugs opgewekte toestand. Maar soms verheft hij zich uit die ervaring en ‘schakelt om’, waarna hij de psychotische ‘transformatiespiraal’ naar een bestaan van magie en macht doorloopt. Naarmate de knelsituatie tot afronding komt welt een nieuwe hartstocht op – een hartstocht die zich kenmerkt door oneindigheid, een hemelse versie.

Deze laatste zin van Podvoll is veelzeggend: de waanzin als een hartstocht voor de oneindigheid. Zelf zou ik de waanzin omschrijven als ‘de uitdrukking van het verlangen naar oneindigheid in een wereld die zichzelf als eindig definieert’. Door die drijfveer van oneindigheid treden in psychoses ook buitensporig vaak allerlei gedachten en waarnemingen op die we religieus zouden kunnen noemen (zie hoofdstuk 11).

In de waanzinnige wereld wemelt het van de Jezus-personages, Maria-bezoeken, openbaringen, profetieën, goden en demonen. Hier valt op zich heel veel over te zeggen en ik ga dat uitgebreid doen in het boek dat voor u ligt, *Filosofie van de waanzin*, maar wat ik eerst nog even kwijt wil is het volgende. Na een periode van religieus enthousiasme die ik heb beschreven in *Pure waanzin* (2013: 122-123) heb ik in de jaren na 1987 alles wat ook maar enigszins deed denken aan religie en spiritualiteit gemeden. Ik dacht dat ik daarmee te dicht bij de waanzin zou komen, te dicht bij het vuur, te dicht bij oncontroleerbare, vage, zweverige en uiteindelijk ver weg in de waanzin zwevende mijmerijen. Nu, vele jaren later, vind ik dat helemaal niet zo verstandig. Juist allerlei uitdrukkingen van religie, spiritualiteit en vooral filosofie kunnen de middelen zijn om een leefbare vorm te geven aan de onder waanzin en liefde liggende verlangens (zie hoofdstuk 14).

In de waanzin ben je eigenlijk op een ongecontroleerde, associatieve, wilde manier bezig om de meest fundamentele vragen van het bestaan op te lossen. Je wilt weten waar het om draait, wat goed en kwaad is, wat de kern is van het bestaan, de zin van het leven. Dergelijke vragen moeten niet worden ontkend maar doordacht, niet gesmoord maar doorleefd – ook als ze een risico op waanzin vormen. Het is nu eenmaal ons lot om met onbeantwoorbare vragen geconfronteerd te worden. Je kunt proberen ervoor te vluchten, je kunt jezelf verdoven of de vragen ontkennen, maar vroeg of laat komen ze toch weer boven.

De hulpverlening denkt hier vaak anders over. In 2013 hield ik een lezing over dit soort zaken en toen stelde een hulpverlener uit de zaal mij de vraag waarom ik, als iemand die psychotisch was geweest, na mijn psychose later toch weer zoiets potentieel verwarrend ondernam als een studie filosofie. Als je eenmaal een psychose hebt gehad, dan willen hulpverleners je

nog wel eens te voorzichtig behandelen; ze zullen je eerder aanraden een cursus tuinieren te doen, want dat is rustgevend. Vooral niet doen, denk ik. Wel tuinieren, maar niet luisteren naar dat soort misplaatste adviezen.

Hoe het ook zij, nadat ik in de universiteitsstad in aanraking was gekomen met het verlangen naar oneindigheid, liefde en drugs, verdween ik in de zomer van 1987 dus drie maanden achter slot en grendel in een psychiatrische inrichting. Misschien kwam het niet alleen door liefde en drugs. Misschien was ik ook wel aangestoken door de ideeën die ik had opgedaan uit vreemde boeken zoals dat van Zelazny over de Rhenniusmachine.

Alhoewel, het idee van 'omkering' of 'spiegeling' is niet uniek voor mijn psychose, noch is het lezen van Zelazny nodig om het te bedenken. We zien het thema op allerlei manieren terug in autobiografieën van mensen die psychotisch geweest zijn. Het zit in motieven als spiegels, in woordomdraaiingen, in omkeringen in ruimte en tijd en het wordt ook besproken door psychologen als Freud en Lacan. Naast 'omkering' zitten er overigens nog veel meer interessante, bijna science-fictionachtige – en filosofische – ideeën in de waanzin, bijvoorbeeld het idee dat andere mensen eigenlijk onbezielde, robotachtige wezens zijn, dat je in het diepst van je gedachten telepathisch contact met anderen hebt, dat tijdreizen mogelijk is, enzovoorts. Over al dat soort zaken, waar de inhoud van de waanzin nu precies vandaan komt en hoe die in elkaar zit, schrijf ik uitvoerig in *Filosofie van de waanzin*.

Maar eerst ga ik hier nog iets verder met mijn persoonlijke verhaal. Na enige tijd ebde de psychose weg en terwijl ik iedere associatie met religie meed, had ik jarenlang een aangenaam en enerverend leven, dat niet wezenlijk anders was dan dat van anderen.

Wat wel anders was, was dat ik in tegenstelling tot veel leeftijdgenoten in een psychiatrische inrichting had gezeten en psychotisch was geweest. Ik maakte daar geen geheim van en vertelde het aan deze en gene. De meeste mensen waren dan wel nieuwsgierig, maar al vertellend had ik altijd het idee dat ze het toch niet helemaal goed begrepen en dat het ook moeilijk was om goed uit te leggen wat nu eigenlijk waanzin is. Op zeker moment besloot ik daarom alles op schrift te stellen. Het resultaat daarvan was het boek *Pure waanzin*, dat in 2004 verscheen en twee grote prijzen won, één op het gebied van psychiatrie en de andere op het gebied van filosofie.

Daarna kwam mijn leven in een stroomversnelling. Ik had genoeg van de saaie baan die ik had aan de universiteit, en ik vond de 'pure waanzin' zo interessant dat ik er meer werk van wilde maken. Dus zegde ik mijn baan op en begon eindelijk met die studie filosofie, om eens goed en tot op de bodem uit te zoeken hoe dat nu precies zit met psychoses, de werkelijkheid, de tijd en het leven. In die tijd schreef ik samen met twee anderen,

Sam Gerrits en Jannemiek Tukker nog een boek over de waanzin, getiteld *Alleen*, over de ervaringen in een isoleercel.

We zijn inmiddels met een reuzensprong door de tijd aangekomen in 2007. De stroomversnelling die had ingezet in 2004 bereikte een hoogte- of dieptepunt kort na de publicatie van *Alleen*. Vele interviews op radio en tv, dag en nacht bezig met de fundamenten van de waanzin. Wat er toen gebeurde was dat ik, opnieuw onder invloed van drugs en liefdesperikelen, in de zomer van 2007 wederom terecht kwam in een isoleercel van een psychiatrische inrichting.

22 Een van de vreemde dingen die ik in 2007 meemaakte, was dat de verpleging en ook de psychiater mij al kenden van mijn boeken. Sommigen vroegen zelfs een handtekening. Voor mij was het nog vreemder. Ik wist namelijk precies wat een psychose was, zat er middenin, en kon er toch niet uit. De psychose deed zich dan ook voor als een onontkoombare waarheid en werkelijkheid. Wat die waarheid en werkelijkheid zijn, dat wordt geopenbaard in *Filosofie van de waanzin*.

Wouter Kusters
Schoonhoven, februari 2014

Filosofie en waanzin

Ich impfe euch mit dem Wahnsinn.

– Friedrich Nietzsche, *Nachlass* 1882-1884 (136)

23

What do we make of the fact that, when out of their senses, some people have experiences perhaps of beauty, perhaps of terror, but always with implications of awesome depth, and that when they re-emerge out of their craze and into their so-called normal ego, they may shut the trapdoor after them and close out their vision once more and become prosaic in the extreme, straitened in a bland and shallow usualness?

– J.W. Perry, *The Far Side of Madness* (1974: 8)

I FILOSOFIE VAN DE WAANZIN

Dit boek gaat over de alfa en de omega van filosofie en waanzin. Ik laat zien waar beide beginnen, tot welke hoogten en diepten ze kunnen voeren, en hoe het einde van de één het begin van de ander kan zijn.

Mijn grondstelling is dat filosofie en waanzin alles met elkaar te maken hebben. De discussies in de achterkamers van de academische filosofie lijken in vorm en inhoud maar vooral in ‘wereldvreemdheid’ op menige dialoog of monoloog uit de rookkamers van de psychiatrische inrichting. De fundamentele verbondenheid van waanzin en filosofie is de afgelopen decennia – zo niet eeuwen – ten onrechte vergeten en verborgen. Het is het doel van dit boek om deze twee ruimten opnieuw met elkaar te verbinden. De kracht, energie en fascinatie die uitgaan van marginale en waanzinnige auteurs als Daniel Schreber, Antonin Artaud en John Cusance kunnen het steriele landschap van de academische filosofie aanzienlijk verlevendigen, terwijl omgekeerd de schat aan ideeën en gedachtegangen zoals we die vinden bij denkers als Wittgenstein of Deleuze de geest van menig waanzinnige kan verrijken.

De associatie tussen waanzin en filosofie wordt in onze tijd te weinig gelegd. Dit komt allereerst doordat de medische professie erin is geslaagd

de waanzin te claimen als het domein van haar expertise, om er vervolgens een medisch en zelfs neurobiologisch probleem van te maken, een hersenziekte. Daarnaast zou een verband tussen waanzin en filosofie suggereren dat iedereen die zich erop beroept een 'denker' of een 'filosoof' te zijn, een verhoogd risico op waanzin loopt. Dat heeft men liever niet; de filosoof beroemt zich er liever op een koning van inzicht te zijn, zuiver denkend in een tempel van helderheid en licht. De waanzin wordt buiten de deur gehouden als een dieptepunt van zinloosheid, broedplaats van schijn en dwaallicht. Uiteindelijk houden zowel medici als filosofen de waanzin het liefst op veilige afstand. De waanzin wordt doorgaans toegeschreven aan gebrekkigen van geest of mensen met een hersenziekte en kan zo, veilig aan gene zijde van de muur van de inrichting, worden geneutraliseerd en uiteindelijk verdoofd en 'ontzenuwd'.

Dit boek gaat precies over wat er dan verloren dreigt te gaan: de rijkdom van de waanzinnige wereld.

De titel *Filosofie van de waanzin* heeft meerdere betekenissen. Het gaat om een filosofische doordenking van wat waanzin nu eigenlijk is. Tegelijk laat ik zien hoe die filosofische doordenking zelf zo vreemd en ver van de alledaagse wereld kan dwalen dat ze in waanzin uitmondt.

In dit boek is niet alleen de filosoof aan het woord. De waanzin zelf laat ook van zich horen. Het zal blijken dat er waanzinnige impulsen en fascinaties ten grondslag liggen aan talrijke hoogtepunten van onze cultuur: niet alleen de essays en verhalen van Aldous Huxley, Sybren Polet en Thomas Pynchon, maar ook de tekeningen van M.C. Escher en films als *The Matrix* en *The Truman Show*; niet alleen de mystieke ervaringen van Nicolaas van Cusa en Meister Eckhart, maar ook – en bovenal – de filosofische vergezichten van Plotinus, Schelling en Sartre. Wanneer we goed naar de expressies van waanzin luisteren, horen we daarin een filosofisch geluid, een gegrepenheid door thema's van levensbelang die we kennen uit de traditie van de filosofie.

2 WAANZIN EN PSYCHIATRIE

2.1 Data

Hoe kunnen we waanzin omschrijven en afbakenen van niet-waanzin, van 'normaliteit'? Hoe kunnen we uit de stroom van het leven, de oceaan van ervaring iets lichten wat we waanzinnig zouden kunnen noemen? De psychiatrie gebruikt voor de waanzin de term 'psychose', die door Johan Lezy in zijn gedetailleerde overzichtswerk *Psychose: verschijning*,

beleving, structuur (2007: 11) als volgt wordt omschreven: “‘Psychose’ is grosso modo wat in de volksmond “krankzinnigheid” genoemd wordt: een toestand waarin de persoon zichzelf verliest in waandenkbeelden, hallucinaties en incoherente gedachten.’ Wat deze termen – zelfverlies, waandenkbeelden, hallucinaties, incoherente gedachten – precies te betekenen hebben, daar gaat dit hele boek over. Voor een allereerste plaatsbepaling voldoet de omschrijving van Lezy.

Wie zelf ooit een ‘buitennormale’ werkelijkheid heeft ervaren, zal deze niet altijd een ‘psychose’ noemen, maar wellicht een verwardheid, openbaring, spirituele reis, ziekte of gekke tijd. Wat waanzin is of wat deze zou kunnen zijn, moet de rest van dit werk duidelijk maken. Hier wil ik slechts met enkele voorbeelden laten zien dat waanzin anders is dan het normale alledaagse bestaan – althans aan de oppervlakte. Om maar uit eigen ervaring te spreken: tweemaal heb ik een aaneengesloten periode van ongeveer twee maanden gekend waarin ik ‘waanzinnig’ was en door psychiaters als ‘psychotisch’ werd gediagnosticeerd. Beide perioden springen in mijn herinnering eruit, ze verschillen van alle andere periodes uit mijn leven en lijken daarin juist weer wel bijzonder veel op elkaar.

Zonder moeite kan ik een groot aantal ervaringen, gedachten, waarnemingen, interpretaties en ‘levenswijzen’ beschrijven die onmiskenbaar verschillen van het alledaagse leven. Zo merkte ik dat iedereen boven de veertig onmiddellijk alle talen van de wereld begreep, waardoor er eigenlijk geen echte taalverschillen bestonden. Ik ervoer en wist dat er geen kloof was tussen denken en zijn. Ik vreesde dat het mijn beurt was om gekruisigd te worden. Ik merkte dat ik telepathisch was. Ik begreep dat het internet door mijn vader en een oom was uitgevonden en dat ik via spyware werd geobserveerd door een geheim verbond (complot) van oudere wijze mensen. Ik ontdekte dat de aarde plat was en vliegen een illusie. Ik wist zeker dat God bestond, en niets anders dan God.

Zulke vreemde ervaringen en gedachten vormen een schijnbaar onsaamenhangende schil van waanzin rondom een diepere, essentiële ‘geestesverandering’ – zo niet een kosmische verandering. Dit boek dringt door in die andere wereld, achter de rookgordijnen van wat zo vaak wordt afgedaan als verwardheid, psychische stoornis of ziekte.

In mijn eigen ervaring is er zonder verdere theorie eenvoudig een eerste scheiding aan te brengen tussen het normale en het waanzinnige. Maar dit boek gaat slechts over mijn ervaring voor zover deze boven het particuliere uit stijgt en een licht kan werpen op waanzin in het algemeen. Om dit werk uit de autobiografische egosfeer te trekken naar een algemeen niveau, is verdere ‘objectivering’ nodig. Nu komt mijn ervaring treffend overeen met vele zelfbeschrijvingen van anderen met het label ‘psychose’, waar ik dan ook uitgebreid gebruik van zal maken. Er zijn enkele waanzinnigen uit wier geschriften ik uitvoeriger citeer. De verzamelde geschriften